

Steve Reichs "forskellige tog" og Holocausterindring gennem musik

Målgruppe & fag: forløbet retter sig bl.a. til fagene musik, historie, filosofi og dansk.

Undervisningsforløbet er udviklet af Thomas Burø, cand.mag. i filosofi, ekstern lektor ved CBS og tidligere underviser ved Auschwitz-dag, DIIS.

Indholdsfortegnelse

1. Introduktion
2. Tema 1: Musik og Holocausterindring
3. Forslag til gruppearbejde
4. Tema 2: Toget – i vidnesbyrd og erindring
5. Opgaver og kildemateriale
6. Forslag til gruppearbejde
7. Baggrundsmateriale til læreren

1. Introduktion og baggrund

Dette undervisningsforløb fokuserer på Holocausterindring. Forløbet kan gribes tværfagligt an, da det kombinerer filosofiske spørgsmål, historiske kilder, musikanalyse samt prosa og poesi. Det generelle formål er at beskæftige sig med de muligheder for erindring og repræsentation, som forskelligartede medier giver. Dette indebærer, at eleverne vil få indsigt og viden om Holocaust, om Holocausterindring og om forskellige typer af repræsentation. Forløbet kan afvikles i både korte og længere versioner, hvor der inddrages yderligere materiale.

Holocaust er blevet – og bliver stadig – erindret, fortalt og repræsenteret på en mangfoldighed af måder og igennem brug af forskellige medier og metoder. Fra det enkelte menneskes private, mundtlige genfortællinger af oplevelser – det kan være fra forældre til børn eller fra ven til ven – over vidnesbyrdlitteratur og dagbøger (fx Primo Levi) til internationale institutioners officielle fortællinger og mærkedage (fx EU's eller FN's mindededag). Metodemæssigt strækker repræsentationer af Holocaust sig fra historiske værker og mundtlige vidnesbyrd til stærkt eksperimenterende kunstneriske udtryksformer. Dette undervisningsforløb handler om musiske måder at erindre og fortælle Holocaust på.

Musik er den kunstform, der benytter lyd som sit medie. Lyd er bølger og er ikke i sig selv betydningsbærende eller kommunikative. Sproget, derimod, benytter lyd til at danne mening i kraft af ord med betydning. Musik, der ordner lyd i kompositioner, er altså i sig selv ikke kommunikativt og rummer ikke betydning eller mening. Hvordan kan musik da udtrykke en erindring? Megen musik benytter tekst, der bliver reciteret, sunget, hvisket, talt eller på anden måde fremført af sangere. Hermed tilføres musikken en betydningsmæssig ramme, som lydenes mening kan fortolkes inden for. Men selv musik, der ikke benytter tekst, kan fortolkes ud fra de udtryk, de skaber, og de følelser, de vækker.

Et af de tidligste værker, der blev komponeret som en reaktion på Holocaust, er Arnold Schoenbergs *A Survivor From Warsaw* fra 1947. Værket er et mindeværk, som så mange andre musiske værker, der følger efter i denne periode. Mens nogle enkelte værker fra denne tid er optaget af at bekræfte tro og håb, så er langt størstedelen dystre, forstyrrende og følelsesmæssigt gribende værker. Enkelte værker er meget svære at lytte til, såsom Krystof Pendereckis *Des Irae* (1967). Det, der forener alle disse forskelligartede værker, er, at de på hver deres måde udtrykker en erfaring af, at noget svært fatteligt og forfærdeligt har fundet sted. Fordi de udtrykker en erfaring, bliver de til værker, der erindrer.

Steve Reichs *Different Trains* fra 1988 er et eksempel på en komposition skabt som reaktion på Holocaust og som et erindringsværk. Steve Reich er født i USA i 1936. På grund af sine forældres skilsmisse brugte han en stor del af sin barndom med at rejse med tog mellem New York og Los Angeles. Kompositionens præmis er geografis tilfældighed: Havde Reich, der er jøde, boet i Europa, ville toget, han rejste med, måske i stedet have ført ham til en udryddelseslejr.

Different Trains fokuserer på toget som en central del af Holocaust. Som et middel til at få folkedrabs logistik til at fungere indtager toget en helt afgørende rolle: Det er en nødvendig betingelse for den effektivitet og den størrelsesorden, hvormed de europæiske jøder blev myrdet. Samtidig forudsætter toget en velfungerende infrastruktur, kvalificeret mandskab, tidsplaner, administration og ressourcer. Alt sammen elementer der peger på, hvor logistisk velorganiseret Holocaust var.

I Reichs komposition er toget i fokus, men det er i sig selv blot et redskab: det kan fragte et barn til dets forældre – eller til dets død. Det kan være en kilde til økonomisk vækst, industri og mobilitet. Det kan være et redskab til destruktion. Ved at fokusere direkte på toget og dets bevægelser, erindrer *Different Trains* Holocaust uden direkte at fremstille lejrene eller stemninger af rædsel. Det giver værket mulighed for at arbejde med antydning og forudelse; med tilfældets betydning. Endelig giver det værket mulighed for både at lade publikum være den part, der erindrer og forestiller sig lejrene, og for at tematisere selve det at erindre og fremstille. Værkets afsluttende interviewsample lyder: "And when she stopped singing they said, 'more, more' and they applauded." Dette er værkets måde at referere til sig selv som et kunstværk til forbrug, som alle andre kunstværker; derved stiller det spørgsmålet, om kunst er det rette medium til erindre Holocaust.

2. Tema 1: Musik og Holocausterindring

Denne case handler om at få eleverne til at reflektere over, om og hvordan musik som en kunstform kan bruges til at erindre. Derfor er det vigtigt at skabe en situation, hvor eleverne kan lytte til værket – gerne flere gange, så de både bliver bekendt med værkets struktur og selv får en kropslig oplevelse af værket, som de kan reflektere over. Denne case har mulighed for at være meget filosofisk, såvel som meget detaljeret og værkanalytisk.

Case: Steve Reich: *Different Trains* (1988).

Værket er skrevet til strygekvartet og synthesizer. Det er delt ind i 3 sektioner:

Sektion 1: America – Before the War

Sektion 2: Europe – During the War

Sektion 3: After the War

Værket er struktureret omkring strygerne, der skaber en lydlig repræsentation af et tog i bevægelse. Hver enkelt sektion skifter tempi flere gange og til hvert temposkift hører et akkordskift. Oven på strygerne spilles der jernbanerelaterede lyde og enkelte andre lyde (fx sirener i sektion 2). En dominerende lyd i værket er togs horn. De amerikanske og europæiske togs horn lyder forskelligt og spiller forskellige melodiske figurer.

Kompositionen benytter samples fra interviews med ældre amerikanere og 3 Holocaustoverlevende. De brugte samples er melodiske og efterlignes af strygerne: mandestemmerne af en cello og kvindestemmerne af en violin. Stemmerne er fragmenter og fremstår som flertydige, usikre eller konstaterende. Et eksempel på flertydigheden og den sidestilling af togets mulige symbolske og bogstavelige betydninger alt efter kontekst og fortolker, som *Different Trains* er baseret på, er en sampling af en af de ældre amerikaneres (Mr. Davis) sætning: "But today, they're all gone". Her refereres til luksustog i Amerika. For lytteren kommer denne sætning imidlertid til også at referere til de myrdede europæiske jøder og til vidnerne, der forsvinder med tiden. Herved fremskrives både flertydighed samt muligheder og vanskeligheder ved at indramme erindringer – og den enorme forskel mellem personlige erfaringer fra USA og Europa. Endelig sættes forskellen mellem kollektive erindringer i spil i kraft af de forskellige erindringsrammer, som de to grupper af interviewede personer udtrykker.

Som et mindeværk fungerer *Different Trains* ved at referere til en del af Holocaust (deportationen) og ved at fremhæve, hvorledes et transportmiddel kan spille forskellige roller. *Different Trains* er funderet i Reichs overvejelser omkring tilfældighedernes spil, og hvordan det enkelte individs skæbne formes alt efter en given kontekst. Samtidig peger værket på vigtigheden af toget for omfanget af Holocaust. Og det peger på, at Holocaust som forbrydelse og *begivenhed* var stærkt administreret, bureaukratiseret og industriel. Der er således flere elementer eller temaer, der erindres i værket (barndom, jødiskhed, nationalitet, togrejse, krig, dødslejre og overlevelse).

Endelig problematiserer *Different Trains* som erindringsværk selve det at erindre. Netop ved at benytte fragmenter af erindringer til at opbygge en komposition om erindring fremhæver den forskellen mellem på den ene side individuelle erfaringer og erindringer og på den anden side kollektive erindringer. Man kan få eleverne til at reflektere over disse forskelle ved at bede dem forklare, hvilken betydning toget har for de forskellige interviewede. Et yderligere niveau af abstraktion er at finde i at reflektere over forskellen mellem individuelle erindringer af Holocaust, som nødvendigvis er delvise, fordi ingen har oplevet alle dele af Holocaust i sin tids- og rumlige

udstrækning, og kollektive erindringer, der fremstiller Holocaust som en helhed.

3. Forslag til gruppearbejde:

1. Bed eleverne analysere værkets opbygning og virkemidler. De behøver ikke være musisk trænet for at kunne skille værket op i dele. De skal her forholde sig til, hvilken betydning de mener, enkeltdelene har, når de høres isoleret, og hvilken betydning de får, når de indgår i den samlede komposition.
2. Lad eleverne diskutere, hvordan musik kommunikerer. De skal her forholde sig til, hvordan et musisk erindringsværk adskiller sig fra et andet kunstværk (litteratur, billedkunst) og et historisk erindringsværk. Lad dem her fx sammenligne Reichs værk med Levis værk (se nedenfor) eller med en historisk beskrivelse af Holocaust ud fra spørgsmålet: Hvilken forskel er der i den måde, Holocaust fremstår på i de forskellige fremstillinger?
3. Eleverne skal forsøge at arbejde med forskellen mellem individuel og kollektiv erfaring og erindring, som den kommer til udtryk i kraft af de to grupper af interviewede i værket. Eleverne kan analysere, hvad toget betyder for de to kollektive erindringer, som optræder i fragmenteret form i værket.

4. Del 2: Togrejsen – i vidnesbyrd og erindring.

Dette tema fokuserer på togets rolle i Holocausts logistik og logik samt på den effekt, togene havde på de mennesker, der blev transporteret i dem. To forhold påvirkede omfanget af udryddelsen af Europas jøder:

1. Lejrenes produktivitet med hensyn til hvor hurtigt de kunne dræbe og skaffe sig af med ligene.
2. Jernbanens kapacitet til at deportere mennesker til kz- og udryddelseslejrene.

Formålet med dette tema er at beskæftige sig med togets betydning for Holocaust og Holocausterindringer. Oplevelsen af at komme i transport indgår i majoriteten af fortællinger, vidnesbyrd og fremstillinger, men er i den generelle behandling af Holocaust ofte ikke givet en særlig rolle. Nyere forskning (Gigliotti 2009) dokumenterer, at udover at være en logistisk nødvendighed, så udfyldte toget både en funktion som drabsredskab, eftersom mange omkom allerede under rejsen, og som et psykisk overgreb i kraft af de livsbetingelser, toget gav. Toget var med andre ord ikke blot en betingelse for Holocaust, men en integreret del af folkedrabet.

5. Opgaver og kildemateriale:

Uddrag fra Claude Lanzmanns *Shoa* (1985):

- Interview med togkonduktør Henryk Gawkowski. Se links her:
- <http://www.youtube.com/watch?NR=1&v=qRR12SGT9rM>

- <http://www.youtube.com/watch?NR=1&v=0uaI37UnEQU>
- <http://www.youtube.com/watch?v=pUfQzYIjw78&NR=1>
- Interview med Walter Stier, tidligere ansvarlig for dele af togdriften til kz- og udryddelseslejrene. Se link her: <http://www.youtube.com/watch?v=c2I9Ccb520A>

Lad eleverne analysere, hvorledes de to interviewede beskriver, fortolker og gengiver togene og deres egne ansvarsområder med at styre togdriften. Hvordan forholder de to sig til deres egne roller og handlinger i Holocaust? Ser de overhovedet sig selv som en del af Holocaust? Eleverne kan yderligere fokusere på nogle af de andre personer, der optræder i klippene (bønderne og andre der bliver interviewet om togene) og på, hvordan de fortæller om sig selv, om togene og hvad de gjorde.

Uddrag fra Primo Levi: *Hvis dette er et menneske*. Forum Bøgerne 1992. p. 9–19.

1. Eleverne skal på baggrund af Levis tekst give en fortolkning af, hvad rejsen betød for Levi, og hvordan den påvirkede de 'rejsende'.
2. Primo Levis beskrivelse af togrejsen kan læses parallelt med beskrivelsen af Dantes rejse ind i helvede fra Dantes *Den guddommelige komedie*.

Dan Pagis' digt: *Written in Pencil in the Sealed Railway Car*

Here in this carload
I am eve
with abel my son
if you see my older son
cain son of adam
tell him that I

1. Eleverne skal analysere digtet og hvad brugen af Adam, Eva, Kain og Abel i denne sammenhæng betyder, når de sættes i forbindelse med deportationen.

Uddrag fra Steven Spielbergs: *Schindlers liste*: Togscenen

1. Lad eleverne analysere, hvordan toget, omstigningen og ankomsten til Auschwitz bliver portrætteret.
2. Bed eleverne give en sammenligning af Spielberg og Levis beskrivelser.

6. Forslag til gruppearbejde:

Find selv vidnesbyrd, hvor toget indgår. Eleverne kan fx orientere sig på www.folkedrab.dk, www.theresienstadt.dk eller på Yad Vashems webside: (<http://www1.yadvashem.org/yv/en/remembrance/multimedia.asp>)

Generelle Spørgsmål:

- Hvordan fremstilles togene i de forskellige vidnesbyrd?
- Er der ligheder mellem fremstillingen i de forskellige vidnesbyrd? Hvilke?
- Findes der en gennemgående erindring om toget?
- Sammenlign Spielberg/Levi med de vidnesbyrd, som eleverne selv har fundet.

7. Baggrundsmateriale som forberedelse til læreren:

Andre musik-cases, som kan bruges til at sammenligne med Steve Reich eller til selvstændige analyser. Værkerne kan findes i flere forskellige udgaver på Youtube eller på biblioteket (oftest i avantgarde-afdelingen):

John Cage: In the Name of the Holocaust (1943)

Else Marie Pade: Se det i øjnene (1957)

Krystof Penderecki: Des Irae (1967)

Henryk Gorecki: Symphony nr. 3 (1977)

Nedenstående er eksempler på analyser af *Different Trains*.

Donna Marie McCabes analyse af tid i *Different Trains*

<http://homepage.mac.com/deyestone/reich.html>

Neil Haydocks analyse af *Different Trains*

http://www.haydockmusic.com/music_essays/steve_reich_different_trains_part_one.html

Litteratur, der kan tjene som baggrundsmateriale:

Simone Gigliotti: The Train Journey. Transit, Captivity, and Witnessing in the Holocaust. Berghahn Books 2009. P. 90 – 127

Hayden White: Figural Realism in Witness Literature. Parallax 10. No 1 (2004).

Schmidt, James: Cenotaphs in Sound: Catastrophe, Memory, and Musical Memorials. Proceedings of the European Society for Aesthetics, vol. 2, 2010
<http://proceedings.eurosa.org/2/schmidt.pdf>

Writing the Holocaust, Zoe Waxman. Oxford Historical Monographs 2006

Jesper Odgaards præsentation af Waxmans analyse af argumentet for at Holocaust er unævneligt og ufortælleligt:
kdb2.portal.aau.dk/kdb2literature/download?cid=235330&litid=280769
(Klip linket ind i browseren og klik på "Cached").